

KAR BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH

Sharapova Shahnoza Murotjonovna

Qozon Federal Universiteti magistranti:

Ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi): 44.04.02-psixologik- pedagogik ta'lim

Profil (mutaxassislik): psixologiya va ijtimoiy pedagogika

«...eshitish qobiliyatining har qanday yaxshilanishi... odatda to'g'ridan-to'g'ri o'qitish jarayonidan olingan hislar ta'siri ostida yuzaga keladi.

... Markaziy eshitish tizimi turg'un emas, lekin olingan sezgilarga qarab o'zgarishi mumkin"

Doktor Beverli Rayt.

Annotatsiya:

Kar bolalarni o'qitishning tabiiy ilmiy asosini fiziologiya ma'lumotlari, insonning yuqori nerv faoliyati, analizatorlar va organizmning atrof-muhit bilan birligi haqidagi ta'limot tashkil etadi.

Surdopedagogika tarixi davomida rivojlanishdan ortda qolgan, hatto eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan bolalarda ham og'zaki nutqni nafaqat ularga qulayroq yozma yoki raqamli shaklda, balki og'zaki so'z shaklida shakllantirish zarurligidan yuzaga keladi.

Karlar uchun og'zaki nutqni o'rgatish, birinchi navbatda, uni boshqalar bilan kundalik aloqa vositasi bilan qurollanishini hamda ijtimoiylashuvini anglatadi.

Kalit so'zlar: Eshitish qobiliyati zaif bolalar, og'zaki nutqni shakllantirish, maxsus o'qitish usullari, shaxs sifatida shakllantirish

Kar bolalar nutqini shakllantirishning uslubiy asoslari

Eshitmaydigan bolalarni har tomonlama rivojlantirish va o'qitish eshitish qobiliyati zaif bolalarning rivojlanish xususiyatlari, ularning bilim qobiliyatlari, nuqson tuzilishining murakkabligi haqidagi ilmiy bilimlarga asoslanadi.

Kar bolalarni o'qitishning tabiiy ilmiy asosini fiziologiya ma'lumotlari, insonning yuqori nerv faoliyati, analizatorlar va organizmning atrof-muhit bilan birligi haqidagi ta'limot tashkil etadi.

Og'zaki nutqni va xususan, uning talaffuz tomonini shakllantirish muammosi fanning turli sohalarida ko'rib chiqiladi: fiziologiyada (I. P. Pavlov, I. M. Sechenov); psixologiyada (L. S. Vygodskiy, A. N. Leontiev, A. A. Lublinskiy, B. D. Elkonin); psixofiziologiyada (N. I. Jinkin, I. M. M. Koltsova); lingvistikada (L. R. Zinder); psixolingvistikada (A. A. Leontyev); surdopedagogikada (E. I. Andreyeva, N. I. Belova, F. A. Rau, F. F. Rau, N. D. Shmatko va boshqalar).

Bolaning ma'lum bir umumiy ta'lim va kasbiy darajadagi yutuqlari, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish ko'p jihatdan ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilishga bog'liq.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi maktab ta'limi mazmuniga alohida talablar qo'yadi. Maktabning o'quv jarayoni ijtimoiy faol ijodiy shaxsni tarbiyalash muammosini hal qilishga qaratilgan. Maktab o'quvchilarini tarbiyalash va rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish rejalashtirilgan natijalarning yo'nalishini nafaqat bilimlarni egallashga, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham belgilaydi. Maktab ta'limining maqsadi qo'shma faoliyat asosida ishbilarmonlik aloqalari sharoitida o'rganish, bilim olish qobiliyatidir.

Karlar uchun og'zaki nutqning ma'nosi

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda og'zaki nutqni shakllantirish ularni o'qitish va tarbiyalashning eng muhim va qiyin vazifalaridan biridir. Surdopedagogika tarixi davomida rivojlanishdan ortda qolgan, hatto eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan bolalarda ham og'zaki nutqni nafaqat ularga qulayroq yozma yoki raqamli shaklda, balki og'zaki so'z shaklida shakllantirish zarurligidan yuzaga keladi. F. F. Rau buni "Og'zaki nutqning aloqa usuli, tilni bilish asosi va fikrlash vositasi sifatida odamlar hayotidagi ajoyib roli" bilan izohlaydi.

Ma'lumki, bola og'zaki nutqni eshitish qobiliyati va taqlid asosida egallaydi. Eshitish qobiliyatidan mahrum bo'lib, u boshqalarning nutqini tushunishni va gapirishni odatiy tarzda o'rgana olmaydi. Maxsus pedagogik ta'sir ko'rsatmasdan, bolaga ta'lim berish bunday bolalarda soqov bo'lib qolish holatini yuzaga keltiradi.

Biroq, fan va amaliyot uzoq vaqtdan beri kar bolada maxsus o'qitish usullari yordamida og'zaki nutqni shakllantirish mumkinligini isbotladi. Bunday vazifani XVI asrdan boshlab surdopedagogika sohasidagi deyarli barcha yirik arboblardan o'z oldiga qo'ygan. Ular bu vazifa qiyin ekanligini, karlarni yozma nutq yoki daktilologiyani o'rgatish ancha oson ekanligini tushunishdi, bu esa unga muloqot,

bilish va fikrlash vositasi sifatida tilni o'zlashtirish uchun yanada ishonchli asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. "Va shunga qaramay, - deydi **F. F. Rau**, - karlarni iloji boricha eshitish qobiliyatiga yaqinlashtirish maqsadida, surdopedagoglar har doim kar bolalarga og'zaki so'z shaklida, og'zaki nutqni berishga harakat qilishgan.

Karlar uchun og'zaki nutqni o'rgatish, birinchi navbatda, uni boshqalar bilan kundalik aloqa vositasi bilan qurollanishini hamda ijtimoiylashuvini anglatadi. Shu bilan birga, og'zaki nutqning yaxshi, mustahkam assimilyatsiyasi karlarga fikrlash jarayonida unga tayanishga imkon beradi. Karlarni eshitish vositasi bilan tanishtirish, u uchun fikrlash vositasiga aylanishi, og'zaki nutq uning shaxsiyatining shakllanishiga chuqur ijobiy ta'sir ko'rsatadi va unga jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lishga yordam beradi. Jamiyat hayotida o'z o'rniga ega bo'lib, shaxs sifatida shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Og'zaki nutqning xususiyatlari

Og'zaki nutqning eng muhim xususiyati uning akustik (tovushli) tabiati. Akustik nuqtai nazardan, og'zaki nutq-bu vaqti-vaqti bilan pauzalar bilan uzilib turadigan turli xil tovushlar oqimi.

Turli xil akustik vositalar yordamida nutqda uning tarkibiy birliklari, masalan, iboralar (jumlar), sintagmalar (iboralarning qismlari), so'zlar, morfemalar (so'zlarning muhim qismlari) va fonemalar (nutq tovushlari) ajralib turadi.

Tilning fonetik tizimi fonemalar, og'zaki stress va intonatsiyadan iborat. Ularning yordami bilan fikrlar, his-tuyg'ular, ixtiyoriy intilishlarning eng nozik akslari og'zaki nutqda ifodalanadi.

Fonema-bu ma'noni farqlashga xizmat qiladigan tovushli nutqning eng kichik birligi. O'zbek tilida 29 ta fonema mavjud: a, i, o, y, s, e, b, v, g, g', D, f, z, , j, k, , l, , m, , n, , p, , r, t, f, x, Ch,, sh, h, Q, O', U,

Odatda fonemalar ma'noga ega emas va faqat nutqning muhim (ya'ni ma'noga ega) birliklari – so'zlar, morfemalarni shakllantirish uchun material bo'lib xizmat qiladi.

Og'zaki ifoda . So'zlarni, fonemalarni shakllantirish, bo'g'inlarga guruhlangan. So'zlarning bo'g'inli tuzilishi og'zaki ifodaning asosi bo'lib xizmat qiladi, bu o'zbek tilida bo'g'inlardan birini asosan balandroq va odatda uzoqroq talaffuz qilish orqali ajratishga kamayadi.

Intonatsiya. Tilning fonetik tizimining uchinchi elementi, uning tuzilishi juda murakkab-intonatsiya.

Intonatsiya ritmik-melodik vositalarga asoslangan bo'lib, ularning asosiylari talaffuzning balandligi va tezligini o'zgartirish, ovozni modulyatsiya qilish va pauzalarni taqsimlashdir. Intonatsiya nutqni iboralar va iboralarni sintagmalarga bo'lishning eng muhim vositasidir.

Sintagmaning oxirini belgilaydigan kuchaytirilgan og'zaki ifoda sintagmatik deb ataladi.

Sintagmatik ifodadan tashqari, mantiqiy ifoda ham mavjud bo'lib, uning yordamida iborada uning ma'nosini etkazish uchun ayniqsa muhim bo'lgan so'zlar ajralib turadi.

Intonatsiya rivoyat, so'roq, rag'batlantiruvchi (imperativ) va undov xarakteridagi iboralarni ajratish, shuningdek murakkab jumla ichidagi eng nozik sintaktik munosabatlarni ifodalash uchun alohida ahamiyatga ega.

Karlarda og'zaki nutqni shakllantirishning ilmiy asoslari

Maxsus didaktikada kar bolalarni o'qitishning o'ziga xos tamoyillarini ishlab chiqilgan . Ular yaqin aloqada, ma'lum bir qamrab olingan va maxsus maktabda o'qish jarayonini va kar o'quvchilarni o'qitish jarayonini belgilaydigan ko'rsatmalar tizimidir.

Kar bolalarni talaffuz qilishni o'rgatish quyidagi didaktik printsiplarga asoslanadi:

1.Ona tilini o'zlashtirish bilan birlikda fan asoslarini o'zlashtirish printsiipi

Ushbu tamoyil eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan bolaning shaxsiy rivojlanish jarayoni, uning belgilangan ta'lim hajmini o'zlashtirishi lingvistik rivojlanish darajasi, og'zaki dizayndagi ma'lumotlarni idrok etish qobiliyati va undan etarli darajada foydalanish bilan belgilanadi. Printsiptni amalga oshirishda tilning ilmiy asoslangan faoliyat va kommunikativ tizimi (S. A. Zykov, L. P. Noskova) muhim rol o'ynaydi, bu kar bola uchun zarur bo'lgan bir qator aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishning o'ziga xos usullarini o'z ichiga oladi. U umumiy ta'lim ob'ektlarini to'ldiradigan korreksiya ob'ektlari asosida vizual-fazoviy, tana-kinestetik, mantiqiy-matematik, shaxslararo-kommunikativ va boshqa qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Idrokning barcha shakllarini rivojlantirish, ovozni kuchaytiruvchi uskunalardan foydalanishda nutq aloqasi amaliyoti uchun sharoit yaratish, darslarda

va darsdan tashqari vaqtlarda nutq faoliyatining har xil turlaridan foydalanish motivlari va usullarini ishlab chiqish printsiptini amalga oshirishdan iboratdir.

2.Og'zaki nutqning talaffuz tomonini rivojlantirish bilan birlikda eshitish idrokining rivojlanishini kuchaytirish printsipti.

Ushbu tamoyil kar bolalarda suhbatdoshning unga murojaat qilgan nutqini erkin tushunish va boshqalar uchun tushunarli, tushunarli gapirish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Bir qator tadqiqotchilar (F. F. Rau, E. P. Kuzmicheva, I. G. Bagrova) butun o'quv jarayoni davomida rivojlanayotgan eshitish funksiyasi eshitish-estetik aloqalar uchun yagona tizimni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qilishini isbotladilar. Ushbu tizim eshitish-nutq muhitida kar bolalarning faol nutq xatti-harakatlarini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun yangi polisensor asos yaratadi.

3.Nutq aloqasini faollashtirish printsipti.

Ushbu tamoyil kar bolalarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etishga psixologik va pedagogik yondashuvlarni amalga oshirish zarurati bilan belgilanadi va og'zaki nutq asosida muloqotga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradigan vaziyatlarni modellashtirishni o'z ichiga oladi. Printsiptning mohiyati o'quv jarayoni bilan bog'liq ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish uchun talabalarning tashabbuskor nutqini faollashtiradigan qo'shma faoliyat sharoitida asosiy nutq materialini tanlashni hisobga olgan holda tizimli ish olib boriladigan og'zaki nutq darslari, fan va amaliy mashg'ulotlar uchun dasturiy talablarni amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Muloqotning motivatsiyasi va samaradorligini ta'minlash uchun o'quv jarayonining barcha darajalarida nutq faoliyatining rag'batlantiruvchi va motivatsion bosqichini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Printsipt uyushgan nutq amaliyoti sharoitida so'z boyligini, turli xil grammatik modellarni, dialogik birlik tuzilmalarini va izchil bayonotlarni muntazam ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muloqot jarayonida kar bolalarda qobiliyatlarni rivojlantirish. / Tahririda T. V. Rozanova. – M., 1991 yil.
2. Leongard E. I., Samsonova E. G. oilada eshitish qobiliyati buzilgan bolalar nutqini rivojlantirish. - M., 1991.

3. Vygotskiy L. S. Defektologiya asoslari. S-P., 2003 Yil.
4. Pelymskaya T. V., Shmatko K. D. buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish eshitish orqali. M., 2003 yil
5. Bolaning g'ayritabiiy rivojlanishi. O'quvchi. V. M. Astapov Tomonidan Tuzilgan. - M: Ma'rifat, 2002 yil.
6. Fayziyeva U., Nazarova D., Qodirova F. «Surdopedagogika» Malaka oshirish institutlari va pedagogika institutlari – Toshkent: «Sano-standart» 2012.
7. Qodirova F.U. Boshlang'ich sinf kar va zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini shakllantirish.: Ped. fan. nomz. dis. Avt.– Toshkent:TDPU. 2006.
8. Fayziyeva U.Y. Zaif eshituvchilarni savodga tayyorlash va savod o'rgatish.: Ped. fan. nomz. dis. ... avtoref. – Toshkent: TDPI. 1994.

